

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ НАРЦИСА ТА НАРЦИСИЗМУ В ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На матеріалі текстів та науково-теоретичних розвідок французьких митців і учених простежено й різноаспектно висвітлено особливості функціонування образу Нарциса в французькій літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття. З'ясовано специфіка трансформацій цього поняття у творчості митців. Особливу увагу у статті приділено дослідженню семантичного та символічного змісту цього образу у творчості П. Валері, І. Гаскета, А. Жіда, А. Реньє. Специфіку експлікації проаналізовано у контексті філософсько-естетичних поглядів митців.

Кінець ХІХ – початок ХХ століття – один із найцікавіших і найскладніших періодів у історії культури, літератури зокрема. Красне письменство зламу віків розвивалося в річищі активних пошуків новаторських світоглядно-естетичних координат. Під впливом ідей модернізму відбувалися істотні зрушення в мистецтві того часу, передусім, робилися спроби осмислити кризу в соціальному середовищі та культурі, визначити шляхи подальшого їх руху. Література кінця ХІХ – початку ХХ століття надзвичайно розмаїта у своєму новаторстві, тому серед теоретичних питань, висунутих літературним процесом 90-х років ХІХ і початком наступного століття, одним із центральних залишається поєднання традиції та новаторства. Відтак, проблема інтерпретації класичної спадщини літературою зазначеного періоду належить до найактуальніших у сучасному літературознавстві. Дослідження **актуальне** й тому, що дає змогу розглянути рецепцію образу Нарциса та специфіку бачення нарцисизму в французькій літературі зазначеного періоду.

Мета розвідки – простежити й різноаспектно висвітлити особливості функціонування образу Нарциса в французькій літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття, з'ясувати специфіку трансформацій цього поняття у творчості різних національних митців зокрема.

Об'єктом дослідження обрано репрезентативні тексти та науково-теоретичні розвідки французьких митців і вчених кінця ХІХ – початку ХХ століття, в яких активно функціонують образ Нарциса та нарцисизм (П. Валері, І. Гаскет, А. Жід, А. Реньє).

Предметом дослідження є образ Нарциса та нарцисизм у їх символіко-семантичних зв'язках з культурою та психологією відповідної епохи.

Попри постійне упродовж століть звернення літераторів до згаданої теми, дотепер немає праць узагальнювального характеру, присвячених особливостям інтерпретації і відтворення образу Нарциса та нарцисизму в національних літературах, зокрема в творчості митців кінця ХІХ – початку ХХ століття, як поля концептуального поглиблення їх інтерпретації та реінтерпретації, перетину традиції та новаторства в системі об'єктивних і суб'єктивних культурних цінностей доби. Так, у низці досліджень західноєвропейських і американських літературознавців, присвячених висвітленню лише деяких аспектів тлумачення нарцисизму та образу Нарциса, розглянуто закоханість у дзеркальне відображення (С. Брем (S. Bruhm), Е. Летовуорі (E. Lehtovuori), афективну амбівалентність особистості (Ф. Голдін (F. Goldin), подолання фрагментарності особистості кризь призму Едіпового комплексу (В. Гамільтон (V. Hamilton), самозакоханість (Д. Гопкінс Шнеа (D. Hopkins Schnage), схильність до трансформацій (Дж. Рейпер (J. Raper), Р. Меговен (R. Magowan).

В українському літературознавстві спроби дослідити окремі прояви нарцисизму персонажа і нарцисичні риси автора містяться в ґрунтовних працях О. Білецького (проблеми саморефлексії та інтроспективного нарцисизму), Н. Гаврилюк (образ Нарциса у творчості О. Білецького), М. Гірняк (проблема авторської свідомості та дзеркального відображення у творчості В. Петрова-Домонтовича), Т. Гундорової (проблеми естетизованої дзеркальності та нарцисичні ознаки персонажа у творчості О. Кобилянської), М. Ільницького (проблеми двійництва у творчості І. Франка та Ф. Достоевського), Г. Левченко (проблеми психоаналітичної інтерпретації прози О. Кобилянської), А. Печарського (нарцисичні прояви особистості в творчості В. Винниченка та В. Підмогильного), І. Чернової (образ Нарциса в поезії О. Олеся).

До образу Нарциса часто зверталися французькі прозаїки і поети – символісти, зазначає французький літературознавець А. Пейре [1: 105]. З цим образом митці пов'язували самоспоглядання і самопізнання, через нього репрезентували своє творче Я. І. Гаскет, А. Жід, А. Реньє активно зверталися до образу Нарциса у своєму художньому доробку. Щодо теоретичного осмислення поняття "нарцисизм", то літературознавці створили багато цікавих праць про інтертекстуальні зв'язки, поетичні перегуки образу Нарциса з іншими образами античної міфології, зокрема з Орфеєм, Хамелеоном, Химерою, Протеєм, Едіпом [2–4].

"Алюзія до Нарциса" Анрі де Реньє додає сугестивності до неокласичних алегорій у вірші, стверджує А. Пейре [1: 105]. Нарцис постає містичним героєм: "Je m'entrevis comme quelqu'en qui s'apparait" (Я побачив, як хтось з'явився) [5: 16]. Серед алюзійних вказівок на Овідія знаходимо образ поцілунку води: "Un enfant vint a mourir, les levres sur eaux" (Дитина, яка прийшла, щоб померти, поцілувала воду) [2: 86, 16] і мотив закоханості у відображення: "Du transparent portrait auquel il fut credule" (Прозорий портрет, якому він легко довірився) [5: 16].

Для Іоакіма Гаскета Нарцис символізує душу і розум (Нарцис, тремтячи, нахилиється над озером своєї душі, автор називає себе Нарцисом, що вдвляється у воду й бачить себе). І. Гаскет втілює ідеалістичні погляди на світ та людину в праці "Нарцис". Згодом щодо бачення себе автор зазначає: "Et se refletant lui-meme, il refletait une image du monde" (Відображаючи себе, він віддзеркалює картину світу) [6: 3]. Декілька разів, переробивши свої зауваження, І. Гаскет констатував: світ відображений в образі Нарциса, а кожна людина – Нарцис [6]. Отже І. Гаскет по-новаторськи інтерпретує античний міф, для нього світ – це гігантський Нарцис, заглиблений у самоспоглядання самодостатнього самобуття. Автор розглядає нарцисизм як універсальну метафору самопізнання.

У 1891 році Андре Жід публікує "Трактат про Нарциса, теорія символу". Мислитель наголошує на багатозначності символу. У пошуках власного образу, форми, в яку могла б перевтілитися його душа, Нарцис вдвляється в ріку часу і не може зрозуміти: чи то його душа у воді, чи безперервна течія – у його душі. І те, й інше в постійному русі. Усе прагне досконалої праформи, якою володіють у Раю. Едем, за задумом А. Жіда, – сад досконалих форм і кристалізованих ідей. Доля першої людини – пасивне споглядання цих речей. Поет, на думку А. Жіда, бачить у мінливій речі її першообраз, бо він теж творець, а будь-яка річ – символ: "Поет – людина, що вмє дивитися" [7: 449]. Твори мистецтва – "це і є кристал, крихітне втілення Раю, де ідея розквітає у всій своїй піднесеній чистоті, де, ніби у втраченому Раю, усі форми, підкоряючись силі природної необхідності, перебувають у цілковитій злагодженості..." [7: 450]. Що проникливіше митець вдвляється в довколишній світ, то неминучіше зіштовхується із собою. Відтак для А. Жіда світ – дзеркало самого себе, Нарцис – це пошуки себе, спроба самоусвідомлення.

Життєвий шлях і реакція на оточення стають джерелом поезії. Рядки вірша відповідають на запитання, які ставить світ чи поет сам собі. Р. Фаулі, дослідник праць А. Жіда, вважав поезію ехом, що повторює поету підсвідомість, або чинником, який керує свідомістю [8: 120].

Поль Валері, на думку багатьох дослідників, – останній класик французької поезії. До написання віршів він звертався двічі: у молодості, тобто у 1888 – 1892 роках, і після двадцятирічного мовчання – у 1912 – 1920 роках [9]. Окремі його поезії були написані і протягом "безмовного" періоду, інші – згодом, після 1920 року. У кожен з періодів своєї творчості поет створює поезію про Нарциса. У ранньому символістичному періоді він пише "Нарцис мовить". Серед усіх ранніх поезій саме цей вірш автор вважав найбільш досконалим. З плином часу, коли поет знову повернувся до написання поезії, відбувалося значне переосмислення вірша "Нарцис мовить" у збірці П. Валері "Альбом давніх віршів". У період зрілості, разом із шедеврами збірки "Чари", поет створює "Фрагменти про Нарциса", які складаються з трьох частин. Нарешті, коли увага П. Валері прикута до театру та драми, в останньому періоді, він пише лібрето до драми "Кантата про Нарциса". Дослідження особливостей інтерпретації образу Нарциса крізь призму філософсько-естетичних поглядів П. Валері дає змогу краще пізнати особливості розвитку французького літературного процесу тієї доби.

Імпульсом для написання цих віршів про Нарциса хибно вважати кризу ідентифікації та ототожнення головного героя з нарцисизмом – суто психологічну проблему [10: 54-55]. Імовірно, саме передісторія написання поезії підштовхувала дослідників до такої думки. У 1891 році під час прогулянки П. Валері зустрічає одвовілу баронесу мадам де Ровіру. У поета спалахують сильні почуття, але він захоплюється баронесою здалеку. Біограф Валері, зазначає, що поет сприймав мадам де Ровіру як "недосяжний ідол" ("une idole inaccessible"). Часто Валері називав її "об'єктом мистецтва, який переслідує мене" ("objet d'art don't la passion me haute") [11: 70]. Поета давно мучило безсоння, почуття неспокою, яке вилилося у нервовий зрив жовтневої ночі 1892 року. Вранці наступного дня П. Валері стверджував, що чувається іншим: "Je me sens autre ce matin" [11: 71]. Нарешті поет подолав муки кохання без взаємності і спрямував емоційні та інтелектуальні сили у річище поезії. Відбулося перетворення енергії нижчих потягів на сублімовану діяльність і переміщення лібідо з об'єкта на творче Я. Не розрядившись на об'єкті (коханій), лібідо поета набуло енергетичної цілісності нарцисичним шляхом та спрямувалося на творчий суб'єкт – поезію.

Отже, можемо стверджувати, що твір П. Валері "Нарцис мовить" був вираженням символістської поетики, "Фрагменти про Нарциса" продемонстрували класицистичні погляди П. Валері, а "Кантата про Нарциса" була органічним поєднанням обох явищ. Як поет і драматург, П. Валері ставив перед собою складні естетичні завдання. Він рухався від форми до змісту. Рима втілювала ідею, хоча не адаптувала думки. Поет через експерименти зі звуком і сенсом досліджував питання поетичної мови. Таку зацікавленість Д. Хопкінс влучно називала одержимістю складними і багатозначними асоціаціями: "It is an awareness of the complexity and plurality of association which is latent in a perfected poetic language which is essential for pure poetry" (Саме усвідомлення складності й розмаїття прихованих асоціацій удосконалювали поетичну мову, яка має важливе значення для чистої поезії) [12: 226]. Поет розглядав творення поезії як серйозну й нескінченну інтелектуальну працю. Вибір П. Валері для деяких своїх творів головним героєм міфічного Нарциса був не випадковим. Для П. Валері міф про Нарциса символізував нескінченний діалог митця із собою, постійний пошук ідеалу.

Схожість поета і Нарциса французькі мислителі вбачають у здатності бачити у мінливій речі її першообраз. Вони розглядають нарцисизм як універсальну метафору самопізнання і порівнюють світ з Нарцисом, який не може припинити самоспоглядання. Самосвідомість поета та його творчість нерозривно пов'язані з нарцисизмом. У цій ситуації Нарцис став символом зв'язку між поетом та його творінням. У цьому контексті перспективним є дослідження рецепції та трансформації образу Нарциса у європейській літературі, а відтак і особливостей літературно-психологічних характеристик явищ пов'язаних з ним, що сприяє дослідженню універсальних художніх моделей особистісного буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Peyre H. What Is Symbolism? / Henri Peyre. – Tuscaloosa and London : University of Alabama Press, 2010. – 176 p.
2. Magowan R. Narcissus and Orpheus pastoral in Sand, Fromentin, Jewett, Alain-Fournier and Dinesen / Robin Magowan. – New York : Garland 1988. – 134 p.
3. Raper J. R. Narcissus from rubble : competing models of character in contemporary British and American fiction / Julius Rowan Raper. – Louisiana : Baton Rouge Louisiana State Univ. Pr., 1992. – 165 p.
4. Hamilton V. Narcissus and Oedipus the children of psychoanalysis / Hamilton Victoria. – London : Routledge & Paul 1982. – 313 p.
5. Regnier H. L'allusion a Narcisse / Henri de Regnier // Les jeux rustique et divins. – Paris : Mercure de France 1897. – 16 p.
6. Gasquet J. Narcisse / Gasquet Joachim. – Paris : Librairie de France, 1931. – 317 p.
7. Жид А. Трактат о Нарциссе / А. Жид ; [пер. Г. К. Косиков] // Поэзия французского символизма. Лотреамон. Песни Мольдородора. – МГУ, 1993. – С. 444–452.
8. Fowlie W. Paul Valery : The Dream of Narcissus / Wallace Fowlie // Poem and Symbol: A Brief History of French Symbolism. – Pennsylvania : Penn State Press, 1990. – P. 120–134.
9. Москаленко М. Поэзия Поля Валери / М. Москаленко // Всесвіт. – 2005. – № 3–4. – С. 165–173.
10. Зборовська Н. В. Психологія і літературознавство / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с. – (Альма-матер).
11. Marentette S. The Language of Real Life : Self-Possession in the Poetry of Paul Celan, T. S. Eliot, Rainer Maria Rilke, and Paul Valery / Scott Marentette. – Toronto : University of Toronto Press, 2010. – 262 p.
12. Hopkins Schnare D. Narcissus in Valery's poetics / Dorothy Hopkins Schnare. – Florida : University of Florida Press, 1974. – 237 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Peyre H. What Is Symbolism? / Henri Peyre. – Tuscaloosa and London : University of Alabama Press, 2010. – 176 p.
2. Magowan R. Narcissus and Orpheus pastoral in Sand, Fromentin, Jewett, Alain-Fournier and Dinesen / Robin Magowan. – New York : Garland 1988. – 134 p.
3. Raper J. R. Narcissus from rubble : competing models of character in contemporary British and American fiction / Julius Rowan Raper. – Louisiana : Baton Rouge Louisiana State Univ. Pr., 1992. – 165 p.
4. Hamilton V. Narcissus and Oedipus the children of psychoanalysis / Hamilton Victoria. – London : Routledge & Paul 1982. – 313 p.
5. Regnier H. L'allusion a Narcisse / Henri de Regnier // Les jeux rustique et divins. – Paris : Mercure de France 1897. – 16 p.
6. Gasquet J. Narcisse / Gasquet Joachim. – Paris : Librairie de France, 1931. – 317 p.
7. Zhid A. Traktat o Nartsysse [Treatise on Narcissus] / A. Zhid ; [per. G. K. Kosikov] // Poeziya frantsuzkogo simvolizma. Lotreamon. Pesni Mol'dorora [Poetry of French Symbolism. Lotreamon. Moldor Songs]. – MGU, 1993. – S. 444–452.
8. Fowlie W. Paul Valery : The Dream of Narcissus / Wallace Fowlie // Poem and Symbol : A Brief History of French Symbolism. – Pennsylvania : Penn State Press, 1990. – P. 120–134.
9. Moskalenko M. Poeziia Polia Valeri [Paul Valery's Poems] / M. Moskalenko // Vsesvit [The World]. – 2005. – № 3–4. – S. 165–173.
10. Zborovs'ka N. V. Psykholoziya i literaturoznavstvo [Psychoanalysis and Literary Studies] / N. V. Zborovs'ka. – K. : Akademvydav, 2003. – 392 s. – (Al'ma-mater).
11. Marentette S. The Language of Real Life : Self-Possession in the Poetry of Paul Celan, T. S. Eliot, Rainer Maria Rilke, and Paul Valery / Scott Marentette. – Toronto : University of Toronto Press, 2010. – 262 p.
12. Hopkins Schnare D. Narcissus in Valery's poetics / Dorothy Hopkins Schnare. – Florida : University of Florida Press, 1974. – 237 p.

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2013 р.

Гладка Н. В. Трансформація образу Нарцисса і нарцисизма в французькій літературі кінця XIX – початку XX століття.

На матеріалі текстів і науково-теоретических досліджень французьких поетів, прозаїків і учених прослідковуються і різноаспектно освіщуються особливості функціонування образу Нарцисса в французькій літературі кінця XIX – початку XX століття. Виявляється специфіка трансформацій цього поняття в творчестві поетів і прозаїків. Особливу увагу в статті уделено дослідженню семантичного і символічного змісту образу в творчестві П. Валери, І. Гаскета, А. Жида, А. Реньє. Специфіка експлікації аналізується в контексті філософсько-естетических поглядів поетів і прозаїків.

Hladka N. V. The Transformation of Narcissus' Image and Narcissism in the French Literature in the End of the XIX up to the Beginning of the XX Century.

The specificity of Narcissus' image functioning in the French literature in the end of the XIX up to the beginning of XX century is thoroughly highlighted on the basis of texts and scientific-theoretical researches by French artists and scholars. The particular attention in the article is paid to the studying of semantic and symbolic content of the Narcissus' image in the works by P. Valery, J. Gasquet A. Gide, H. Regnier. The narcissism concept illustration is performed through the textual interpretation. The specificity of explication is analyzed in the context of philosophical and aesthetic views of the artists.